

idrak

Dini Araştırmalar Dergisi / Journal of Religious Studies
Cilt / Volume-3 • Sayı / Issue-1 • Haziran 2023

Cilt | Volume: 3 • Sayı | Issue: 1

15 Haziran | June 15, 2023

Ed. Hamdi Tayfur. Dip Dalga: Eski Müslümanlar, Yeni Deistler/
Ateistler/Agnostikler. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022, 171
Sayfa.

Sezgin Yaman

Yüksek Lisans Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü,

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Giresun/Türkiye.
Graduate Student, Giresun University, Institute of Social Sciences,
Department Philosophy And Religious Studies, Giresun/Turkey.

sezgin.yaman1453@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7374-6311

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Kitap Değerlendirme | Book Review

Geliş Tarihi | Date Received: 6 Mayıs | May 2023

Kabul Tarihi | Date Accepted: 26 Mayıs | May 2023

Yayın Tarihi | Date Published: 15 Haziran | June 2023

Atıf | Cite as

Yaman, Sezgin. "Ed. Hamdi Tayfur. Dip Dalga: Eski Müslümanlar,
Yeni Deistler/Ateistler/Agnostikler. Ankara: Ankara Okulu Yayınları,
2022, 171 Sayfa." İdrak Dini Araştırmalar Dergisi 3/1 (Haziran 2023),
243-251.

İntihal | Plagiarism

Bu çalışma bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir.

This article has scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

Telif | Copyright ©

idrak'te yayımlanan çalışmaların telif hakları yazarlarına aittir.
The copyrights of articles published in idrak belong to their authors.

Published by Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Giresun University Faculty of Islamic Sciences, 28200, Giresun, Türkiye.

Ed. Hamdi Tayfur. Dip Dalga: Eski Müslümanlar, Yeni Deistler/Ateistler/Agnostikler. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022, 171 sayfa.¹

Öz

Din ve inanç ile ilgili günümüzde incelenen konulardan biri de insanların dinle olan ilişkileridir. Deizmin, ateizmin ve agnostisizmin özellikle de gençler arasında giderek yayıldığı iddiası sıkça dillendirilmektedir. “Dip Dalga” isimli kitap da din eğitimi almış, dinî gelenek içinde yetişmiş ve ateizmi tercih etmiş kişiler özelinde bu iddianın doğruluğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Çalışmaya göre dinden kopuş dalgası yalnızca belirli bir kesimde veya gençlerde görülmemekte, basit siyasi veya psikolojik tepkilerle de izah edilememektedir. Dindar kişiler arasında da giderek yayılan bu furya dip dalga etkisini sonradan gösterecektir. Dinî çevrelerde engellenemeyen bu değişimlere dayanılarak gelecekte İslam’ın anlam ve etkisini giderek yitireceği yorumu yapılmaktadır. Bu değerlendirmeler altmış kişiye sorulan on anket sorusu ile temellendirilmektedir. Bilimsel yöntem, teknik ve objektiflik yönleriyle eleştirilebilecek olan çalışmada aşırıya varan değerlendirmeler bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din, İslam, Ateizm, Deizm, Dip dalga.

Din ve inanç ile ilgili güncel mevzuların başında günümüz insanının din ve inanç ile olan ilişkisi gelmektedir. Çeşitli sebeplerden dolayı gençler başta olmak üzere çoğu insanın din ile ilişkisinin giderek zayıfladığı, deizme, agnostisizme veya ateizme kaydığı söylemi yaygınlaşmaktadır. Bu söylemi doğrulayan çalışmalarla birlikte onu yadsıyan incelemelerin varlığı, mesele ile ilgili genel ve kesin hükümler vermenin aceleci bir tavır olduğunu göstermektedir. Gerek insanların inançla olan ilişkisi gerekse gelecekte dinî inancın insan hayatında nasıl bir rolü olacağı sorusu önemini korumaktadır.

Günümüz gençleri başta olmak üzere genel olarak insanların dini inançlarında zayıflık veya dinden kopuşların görüldüğü iddiasının yanı sıra dindar çevrelerde de böyle bir değişimin söz konusu olup olmadığı merakları celp etmektedir. Yer yer dinî gelenek içinde yetişerek din eğitimi almış kişilerin köklerinden koptuklarına yönelik serzenişler de duyulmaktadır. Hamdi Tayfur da bu mezkûr konuyu dindar çevreler odağında irdelemek için *Dip Dalga: Eski Müslümanlar, Yeni Deistler/Ateistler/Agnostikler...* isimli çalışmayı ortaya koymuştur. Çalışma, din eğitimi almış kişilerin dine dair düşüncelerini ve

1 Hamdi Tayfur, *Dip Dalga: Eski Müslümanlar, Yeni Deistler/Ateistler/Agnostikler...* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022).

onunla olan ilişkilerini ele aldığı için konuyu daha özel bir açıdan incelemeye imk n tanımaktadır.

H. Tayfur, kitabın ‘‘Sunuş’’ kısmında, genel olarak dünyada inanç krizinin giderek büyüdüğünü ve dinlerin çıkmaza girdiklerini kabul ederek çalışmaya giriş yapmaktadır. Türkiye’de de İslam dininin aynı kaderi yaşadığının altını çizen yazar, özellikle de genç nüfus ve eğitimi bireyler arasında ateizme geçişlerde yaşanan artışa dikkat çekmektedir. Tayfur, problemin derinliğini dindar çevrelerdeki değişim üzerinden ortaya koymak istemektedir. Kitapta, 25 ile 60 yaş aralığında yer alan ilahiyat, imam hatip ve diğer dinî eğitim kurumlarında eğitim almış veya dinî gelenek içinde yetişmiş altmış kişiye nitel araştırma tekniğine dayalı, açık uçlu on anket sorusu yöneltmektedir. Bu altmış kişi, on ikisi ilahiyat mezunu  ğretmen, dördü ilahiyat lisans, lisans üstü ve doktora  ğrencisi, altısı ‘‘ilahiyat çalışanı’’, biri imam, ikisi m ft , on biri ‘‘imam-hatipli’’ ve geçmişinde dindar bir yaşam sürdüğünü söyleyen diğer kişilerden oluşmaktadır.

Araştırmanın temelini oluşturan on anket sorusu şunlardır: ‘‘Kendinizi deist/ateist/agnostik hangi kategoride görüyorsunuz?’’, ‘‘Geçmişte nasıl bir M sl mandınız? Mezuniyetiniz? M sl manlıktaki ve Müslümanlar arasında dereceniz sizce nasıldı?’’, ‘‘Sizi şüphelere sevk eden olaylar zincirinden üç tanesini söyler misiniz?’’, ‘‘İnancınız ile ilgili en derin çıkmaz neydi ve bunu nasıl aştınız? İslam’dan çıkış eşiğiniz somut hangi olayla netleşti?’’, ‘‘Aydınlanma yaşayalı kaç yıl oldu? İslam’dan ayrılışınızı/aydınlanmanızı aile ve çevrenizden kimlerle paylaşabiliyorsunuz?’’, ‘‘Aileniz, akrabalarınız ve arkadaşlarınız ile ilişkilerde bir değişiklik oldu mu?’’, ‘‘İslam dininden ayrıldığınız halde görevinizi yerine getirmede nasıl bir yol izliyorsunuz?’’, ‘‘İfşa olmanız durumunda başınıza neler gelebilir?’’, ‘‘Durumunuzun gizliliğini ne kadar devam ettirmeyi planlıyorsunuz? Geleceğinizde nasıl bir yol izlemeyi hesaplıyorsunuz?’’ ve ‘‘Hiç pişmanlık duyuyor musunuz? Mutlu musunuz?’’.

Anket sorularına verilen cevapları oldukları gibi aktaran Tayfur, ‘‘Değerlendirme’’ bölümünde veriler ile ilgili yorum ve çıkarımlarını sunmaktadır. Araştırmaya dayanarak yalnızca gençlerin değil her yaştan bireylerin ateizme ve deizme y neldiklerinin altını çizen

Tayfur, din eğitimi almış dindar çevrelerdeki kişilerin de dinden uzaklaştıkları sonucuna ulaşmaktadır. Bu bariz dönüşümün siyasi, psikolojik, teknolojik ve dinî pek çok tesir altında gerçekleştiğini ortaya koymaya çalışan editör, İslam'daki kusurların da bu uzaklaşmada ana faktör olduğunu ifade etmektedir. Editör, dini iyi bilen ve ateizmi tercih eden kişi sayısının gelecekte çok daha fazla artacağı tahmininde bulunmaktadır.

Kitapta Tayfur'un ifadelerinden ön yargılara ve taraflı bir bakış açısına sahip olduğu, kapsamı dar ve sınırlı bir çalışmadan elde ettiği verilere dayanarak genel değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. "Sunuş" kısmında, mevcut çalışmalardan hareketle ateizm ve deizme geçiş ile ilgili net verilerin bulunmadığı hatta kitabın konusuyla ilgili geçmişte bilimsel bir çalışmanın yapılmadığı bilgisi verilmektedir. Bununla birlikte Tayfur, konuyla ilgili farklı bir akademik çalışmaya veya bilimsel bir veriye dayanmaksızın peşin yargılarda bulunmaktadır. Din ve inançtan kopuş furyasının sessizce, derinden ve istikrarlı bir şekilde büyüdüğünü düşünen Tayfur'a göre teizmden ateizme, deizme ve agnostisizme geçişler önlenmesi güç bir hareket haline dönüşmektedir. İnsanların çoğu bu durumun farkında, fakat üç maymunu oynamayı tercih etmektedir. Söz konusu değişim, basit sebeplere indirgenemeyecek kadar büyük ve kalıcıdır. Bu değişim bir dip dalga gibi asıl etkilerini sonraya saklamaktadır. Kitabın ismi de buradan gelmektedir.

Hız ve teknoloji çağında bilgi akışının hocalardan "Google" gibi evrensel bilgi araçlarına geçtiğini ifade eden editör, dinî konular ve tartışmalarla ilgili en detaylı bilgilere rahatlıkla ulaşılabilmesinden hareketle din gerçeklerinin artık gizlenemeyip gün yüzüne çıktığını savunmaktadır. Dip dalganın asıl kaynağı da budur. O'na göre matbaanın icadı ile başlayan ilerleme sürecinde Hıristiyanlığın iç yüzü ayan hale gelmiş, bugünse Kuzey Avrupa'da Hıristiyanlık hemen hemen bitmiştir. İslam coğrafyasının da dinden kopuş furyasına dahil olduğu göz önünde bulundurulduğunda durumun vahameti görülecektir. Tayfur, bunlara dayanarak istikbalde de İbrahimî dinlerin sonlanacağını kestirmektedir.

Hakikatin gün yüzüne çıkmasına katkı sağladığını düşünen editöre göre anket çalışması, yirmi beş yaşından küçüklere ve altmış yaşından büyüklere uygulanmamıştır. Bunun sebebi, yirmi beş yaş altının zaten dinle ilgisinin bulunmaması, altmış yaş üstünün ise görüşlerini değiştirmede inatçı olmasıdır. Konuyla ilgili çok farklı görüşlerin olması ve ciddi çalışmaların azlığı ile ilgili itirafına rağmen Tayfur'un akademik çalışmalara atıf yapmaksızın böyle yargılarda bulunması kendisini ve çalışmasını eleştiriye açık hale getirmektedir.

“Dip Dalga” kitabı ile ilgili bir değerlendirme yazısında belirtildiği üzere çalışmanın en temel sorunlarının başında anket yapılan örneklemin hangi yöntemlerle nasıl belirlendiğine dair açıklamanın eksikliği gelmektedir. Anket soruları toplamda kaç kişiye yöneltilmiştir? Çalışmada fikirlerini açıkça gizlediklerini beyan eden altmış kişi, kaç kişi arasından nelere dayalı olarak seçilmiştir? İslam'da kalmayı tercih etmiş ve çalışmada görüşlerine yer verilmemiş kaç kişi vardır? Bunlara yönelik herhangi bir beyanın ve istatistiksel verilerin bulunmaması araştırmayı muğlak ve müphem hale getirmektedir. Örneklemin temsil gücünün zayıflığı çalışmadaki bilgilerin güvenilirliğini ve çıkarımların geçerliliğini menfi anlamda etkileyeceğinden kitabın bu yönüyle kusurlar barındırdığı söylenebilir.² Dindar çevrede teizmde kalmayı tercih eden ve etmeyenlerle ilgili kitapta bir veri sunulmadığı gibi başka araştırmalardan da söz edilmediği için, dindar çevrede ateizmin yayıldığı iddiasına yönelik çok yönlü okuma ve karşılaştırma yapılamamaktadır.

Editörün sunuş, özet ve değerlendirme bölümleri okunduğunda din karşıtı bir dil kullandığı açıkça görülmektedir. O'na göre din, bilim ve mantık dışı olup aklın ve vicdanın kabul etmediği çelişkilerle doludur. Araştırarak bunları görebilen sağduyulu kişiler, sorunların İslam'ın kendisinden kaynaklandığını fark etmekte ve doğal olarak dinden uzaklaşmaktadır. Nitekim Tayfur'un hazırladığı “Aydınlanma yaşayalı kaç yıl oldu?” anket sorusunda yer alan “aydınlanma” kavramı bu ön yargının açık delilidir. Editör, soruyu daha objektif bir dille sormak yerine İslam'dan ayrılışa olumlu bir değer vererek sormayı tercih etmektedir.

2 Fatıma Akkaya Öge, “Dip Dalga: Eski Müslümanlar, Yeni Deistler/Ateistler/Agnostikler”, *Din Sosyolojisi Araştırmaları* 3/4 (20 Nisan 2023), 128.

Çalışmanın pek çok yerinde iyi din eğitimi alan anket grubunun dindeki çıkmazların içine bizzat girerek dinin özünü görmüş olmaları defaatle vurgulanmaktadır. Yazara göre, din eğitiminden geçmeyen kişilerin basit reaksiyonlarla deizmi tercihlerinden farklı olarak Müslümanların entelektüel yetkinlikleri arttıkça dinden kopmaları söz konusudur. Bunun nedeni, İslam'ın yetersizliğinin çok daha yakından görülmesidir. Editörün zihninde dinin, özü görüldüğünde terk olunacak bir konumda olduğu yorumu yapılabilir. Bu görüşlerini de iyi din eğitimi almakla nitelendirdiği imam, öğretmen, müftü ve akademisyenlerin ifadeleriyle desteklemeye çalışmaktadır. Tayfur, çalışmaya katılan kişilerin iyi din eğitiminden geçtiklerini vurgulamakta fakat bu nitelendirme hakkında imam hatip veya ilahiyat mezunu olmak dışında başka bir veri sunmamaktadır. Bu bireylerin ateizme geçiş nedenlerinden en önemlisi de din eğitiminden geçmeleri sebebiyle İslam'ı kendi kaynaklarından öğrenmeleridir. İslam'ı kendi kaynaklarından öğrenmiş, iyi din eğitimi almış ve İslam dininde kalmayı tercih etmiş akademisyen, öğretmen, imam, ilahiyat mezunu ve benzeri kişilere yönelik bir inceleme veya başka çalışmalarla mukayese sonrası böyle bir değerlendirmenin yapılması çok daha sağlıklı olabilirdi. Mevcut değerlendirmeler dinî alanda veya akademik düzeyde kendini geliştiren fakat İslam'ın sınırları içinde kalmayı tercih eden diğer bireyleri gerçeği görmemek veya gizlemek gibi töhmetler altında bırakmaktadır.

Dinden uzaklaşma dalgasını siyasi saiklere veya psikolojik tepkilere bağlamamayı tercih eden editör, işin temelinde bilgiye dayalı ciddi sorgulama ve araştırma sürecinin bulunduğunu kabul etmektedir. Bununla birlikte çalışmada sürekli vurgulanan ciddi sorgulama ve araştırmanın keyfiyeti hakkında yeterli açıklama yapılmamaktadır. Ankete katılan bazı kişilerin cevapları incelendiğinde siyasi ve ideolojik unsurların İslam'ı terk etmelerinde fazlasıyla etkin olduğu görülmekte, Tayfur'un kendisi de siyasi ve psikolojik etkilere örnekler vermektedir. Diğer yandan editör bu süreçte psikolojik etkenlerin epistemolojik sorunlardan çok daha etkili olabileceğine dair çıkarımda bulunmaktadır. Bu da yazarın kendi değerlendirmesiyle çeliştiğini göstermektedir. Duaların kabul olunmamasının, çocukların sorduğu dinî soruların, alkol almaya başlamanın, din ile ilişkilendirilen terör faaliyetlerinin, sosyal medya araçlarında ateistlerin sözleriyle

karşılaşmanın ve görülen tartışmaların ateizme geçmede etkin olduğu söylenmektedir. Bu örneklerin bilgiye dayalı nitelikli okuma ve sorgulama vurgusuna gölge düşürdüğü söylenebilir.

Çalışmadaki dikkat çeken değerlendirmelerden biri de günümüzde dindar çevrelerde İslam'dan çıkışların geçmişe göre daha fazla olduğudur. Böyle bir yargıda bulunmak geçmiş ve güncel çalışmalarla mukayeseyi gerektirmekteyken Tayfur'un İslam'dan ayrılan kişilerle ilgili herhangi bir veri sunmadığı görülmektedir. Editörün akademik veriler yerine yaygın söylemlere dayanması, bugün ile ilgili geçmiş verilerle karşılaştırma yapmaksızın yargılarda bulunması doğru değildir.

Dindar çevrelerdeki mevcut durumun buzdağının görünen kısmı olduğunu belirten Tayfur, görünmeyen kısmın çok daha büyük olduğunu, gelecekte dinî inancın zayıflayıp anlamını yitireceğini öngörmektedir. Altmış kişiyle sınırlı, bilimsel yönüyle eleştirilebilir bir çalışmaya istinaden böylesi büyük bir kehanette bulunmak, her ne kadar bu öngörü gerçekleşecek olsa bile bugün için yeterli gerekçelere sahip değildir. Yalnızca altmış kişi ile sınırlandırılmış, geçmiş verilerden ve zıt görüşleri savunan araştırmalarla ilgili mukayeselerden yoksun her çalışmadan istenilen sonuçlar çıkarılabilir. Tayfur'un kullandığı bu yöntem ve tekniklere dayanarak öne sürdüğü görüşlerin zıddını savunan incelemelerin de geçmiş, bugün ve gelecekte ortaya konulması mümkündür.

Kitabın sonunda Hasan Aydın'ın "Eski İslamcılar, Yeni Dinsizler İslam'ı Neden Terk Ediyorlar?" başlıklı bir değerlendirme yazısı bulunmaktadır. Aydın, Tayfur'un çalışmasını dindar çevrenin dinsizliğe yönelimi konusuyla ilgili tek ciddi araştırma olmakla övmektedir. Aydın'a göre "Dip Dalga", inançlarını terk eden kişilerin özgün beyanlarının görülmesiyle öne çıkmaktadır. Tayfur'un değerlendirmelerine katılan ve yazısında eleştiriye yer vermeyen yazarın da Tayfur ile benzer görüşlere sahip olduğu söylenebilir.³

3 Hasan Aydın, "Eski İslamcılar, Yeni Dinsizler İslam'ı Neden Terk Ediyorlar?", *Dip Dalga: Eski Müslümanlar, Yeni Deistler/Ateistler/Agnostikler...* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022), 161-171.

Tayfur'un çalışması ile ilgili Fatıma Akkaya Öge tarafından kaleme alınmış inceleme yazısında, kitabın yöntemsiz ve taraflı olduğu yorumu yapılmıştır. Yazıda çalışmanın bilimsel yöntem ve teknik bakımından barındırdığı hatalar örnekleriyle gösterilmektedir. Öge, Tayfur'un çalışmasına benzer şekilde ispatlamak istenen herhangi bir yargıya uygun belli sayıda insanı bulup onlarla anket yaparak her türlü tezin savunulabileceğini düşünmekte ve Tayfur'un çalışmasına ciddi eleştiriler getirmektedir.⁴

Sonuç olarak, Hamdi Tayfur'un çalışması güncel bir konu olan günümüz insanının dini inançla olan ilgisi ve teizm-ateizm-deizm dengesinin hangi yönde bozulduğu meselesiyle ilgili dikkat çekicidir. Özellikle de geçmişinde dindar olan, din eğitimi almış, muhafazakâr toplumun içinde yer alan bazı bireylere yönelik olması kitabın özgünlüğünü yansıtmaktadır. Bunlarla birlikte kendisinin de itiraf ettiği gibi, konuyla ilgili nitelikli ve ciddi araştırma henüz yapılamadığı gibi kendi çalışması da bu sıfatları haiz görünmemektedir. Yaygın söylemler üzerine günümüz insanının dinden koştüğünü kabul eden yazar, geçmişinde dindar olan kişilerin de artık İslam'dan uzaklaştıklarına ve bunun daha da artacağına yönelik tezini zayıf temeller üzerine inşa edip aşırıya varan değerlendirmeler yapmaktadır. Eserin bilimsel bir çalışma olduğu açık bir şekilde savunulmasa da özet ve değerlendirme kısımlarında keskin söylemlerin varlığı göze çarpmakta, bilimsel objektiflikten yoksun bir dil kullanılması da göze batmaktadır. Araştırmanın altmış kişi ile sınırlı olması, örneklem temsil gücünün zayıflığı, geçmişe dair veri ve istatistiklerden istifade edilmemesi, diğer çalışmalarla karşılaştırmaların bulunmaması da Tayfur'un öngörü ve değerlendirmelerinin güvenilirliğini olumsuz etkilemektedir. Bu yönleriyle kitabın dindar çevrelerin dinden uzaklaşmalarına yönelik akademik bir araştırmadan daha çok İslam'ı terk eden altmış kişinin anlatılıp durumlarının değerlendirilmesiyle öne çıktığı söylenebilir.

---

4 Akkaya Öge, "Dip Dalga", 127-131.

Kaynakça

Akkaya Öge, Fatıma. "Dip Dalga: Eski Müslümanlar, Yeni Deistler/Ateistler/Agnostikler". *Din Sosyolojisi Araştırmaları* 3/4 (20 Nisan 2023), 126-131.

Aydın, Hasan. "Eski İslamcılar, Yeni Dinsizler İslam'ı Neden Terk Ediyorlar?" *Dip Dalga: Eski Müslümanlar, Yeni Deistler/Ateistler/Agnostikler...* 161-171. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı, 2022.

Tayfur, Hamdi. *Dip Dalga: Eski Müslümanlar, Yeni Deistler/Ateistler/Agnostikler...* Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı, 2022.

